

הקדמה*

במדרש נאמר:

”מי כהחכם” – אילו ישראל, דכתיב בהון ”רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה”;
”ומי יודע פשר דבר” – שהן יודעין לדרוש את התורה ארבעים ותשע פנים טמא
ארבעים ותשע פנים טהור.

(פסיקתא דרב כהנא ד', ד)

חכמתם ומעלתם של ישראל מתבטאת ביכולתם לדרוש את התורה ועל ידי כך לחשוף את האפשרויות השונות הגנוזות בה. לנושא זה של דרישת התורה מוקדש חלקו העיקרי של כרך זה. דרשות הכתובים תופסות חלק נכבד מספרות חז"ל, הן במדרשי ההלכה והן ברבות מסוגיות הגמרא; אולם אופן זה של לימוד התורה כבר אינו נוהג בפועל מזה דורות רבים, ומתוך כך פעמים רבות אנו מתקשים להבין את דרכי הדרישה של חז"ל. פרקי הספר עוסקים בבירור כמה שאלות יסודיות בעניין זה:

* בפתחת כרך א' מופיעה הקדמה כללית, המתארת את מגמתה של סדרה זו. כאן אתמקד בקצרה בנושאים הכלולים בכרך זה.

תחילה נעסוק בבירור מידת המעורבות של חכמים בדרישת התורה – האם תהליך הדרישה הוא מוכתב והכרחי, או שמעורב בו שיקול דעתם של חכמים? באילו שלבים בתהליך הדרישה עשוי שיקול הדעת להתערב? מתוך כך נדון גם בעניין מקומה של הסברה האנושית בדרישת התורה ובפסיקת ההלכה – האם סברתם של חכמים לגבי מהות הדין מהווה שיקול בפרשנותם לתורה? האם הסברה עומדת בפני עצמה ומכריעה לבדה את הדין או שהיא משתלבת עם הדרשה, ובאילו אופנים? שאלות אלה מתקשרות לשאלות עקרוניות נוספות: האם דיני התורה הם בגדר "גזירות הכתוב" שאין להן טעם או שאיננו יכולים לעמוד על טעמן, או שיש מקום להבין את מצוות התורה ולתת להן טעם? האם לסברה ולטעם עשויה להיות גם השפעה על פסיקת ההלכה, ובאילו אופנים? סוגיה רחבה ובלטת לעין בתחום זה של דרישת התורה, היא סוגיית הפער שאנו חשים לעיתים בין דרשות חכמים ובין הנראה לנו בפשט הכתובים. בהקשר זה נעסוק בשאלות כדוגמת: האם הדרשות שוללות את הקריאה הפשוטה של הפסוק, או שהפשט מתקיים במקביל לדרש? מה הביא את חז"ל לדרוש את הכתובים באופן שאינו פשטי, ולעיתים אף להוציאם מפשטם? האם דרך הלימוד הדרשנית מנותקת לגמרי מדרכי הלימוד הפשטיות, או שניתן לגשר בין הדרכים? נציג את הגישות השונות בין המפרשים בעניינים אלה, ונתבונן במקורות חז"ל הנוגעים לכך.

שאלה יסודית המשליכה על הדיון בעניינים אלה היא שאלת מעמדן ותפקידן של הדרשות – האם הדרשות הן המקור לדינים ומכוחן פסקו חז"ל את ההלכות, או שמא מקורם של הדינים הוא אחר והדרשות מהוות רק רמז ואסמכתא? שאלה זו עולה בפרקים אלו בהקשרים שונים, ובפרט התייחד לה דיון בנספח ח'. כמו כן, נברר את מושג ה"אסמכתא" המופיע לא פעם בדברי חז"ל והמפרשים – מה משמעותו, ומדוע דרשו לעיתים חז"ל דרשות כאלה של אסמכתא.

הפרקים האחרונים בכרך זה עוסקים בשני נושאים הקשורים בהשתלשלותה של התורה שבעל פה במשך הדורות: אופן לימוד התורה בתקופת הנבואה לעומת דרכי הלימוד שאנו מכירים מתקופת חז"ל, והופעתן של המחלוקות בהלכה – הגורם לקיומן של מחלוקות והאם הן החלו רק בתקופה מסויימת. בשאלות אלה יש כמובן ממד היסטורי, אולם אנו נדון בהן בעיקר בהקשר העקרוני של בירור דרכי הלימוד והפסיקה בתורה שבעל פה (לגבי היחס שבין הדיון התורני-מהותי לדיון המחקרי-היסטורי, עיין בהקדמה לכרך א').

הקדמה

יהי רצון שלא יארע דבר תקלה על ידי, ושיזכני הקב"ה להוציא לאור את הנושאים הבאים בסדרה זו, ויהיו הדברים לתועלת ללומדים ולמעיינים, להגדיל תורה ולהאדירה.

אשוב ואביע דברי תודה: ראשית, תודה לבורא העולם ונותן התורה, שזיכני להיות מיושבי בית המדרש ונתן חלקי בתורתו. יהי רצון שאזכה למלא את ייעודי בעולמו, להגדיל תורה ולהאדירה.

תודה להורי-מורי, הרב ישראל ונעמי אריאל, שגידלוני וחינכוני לתורה. בהקשר של הסוגיות הנידונות בספר זה, אציין במיוחד את דרכו של אבי מורי, שלא לקבל כמובן מאליו את מה שמקובל ומפורסם בציבור, אלא לברר ולבדוק כל סוגיה מיסודותיה וממקורותיה. דרך זו הייתה נר לרגלי בביורר סוגיות אלה.

תודה להורי אשתי, ר' אשר ולאה מנדלבאום, שעומדים לצדנו ומלווים אותנו בדרכנו. יהי רצון שיזכה ה' את הורינו באריכות ימים בכריאות ובנחת, עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו.

תודה למורי ורבותי בבתי המדרש שבהם זכיתי לשבת: בישיבת מקור חיים ("שפע") - הרב עדין אבן ישראל (שטיינזליץ) שליט"א והרב שג"ר זצ"ל, שדבריהם ותורתם כיוונו אותי בשנות הבחורות והאירו את דרכי בשנים הבאות. ובישיבת עתניאל - הרב רא"ם הכהן והרב בני קלמנזון שליט"א, שזכיתי ואני זוכה לקבל רבות מתורתם ומאורם המאיר בבית מדרשנו.

תודה לעוסקים במלאכת הוצאת הספר, ובראשם הרב אלעזר גולדשטיין, מנהל המכון התורני "גילוי". תודה לחברים ולתלמידים שעודדו אותי להוציא את הדברים לאור, ובפרט לאלו שקראו חלקים מן הספר והעירו את הערותיהם.

ואסיים בתודה מיוחדת לאשתי אביבה, על עזרתה הרבה והתמסרותה כדי לאפשר לי לשקוד על תלמודי, ובפרט על עידודה וסיועה בכתיבת ספר זה.

שמואל אריאל
עתניאל, הר חברון